

Наталія Побережник
(Чернівці)

ЧАСТКИ ЯК ІНДИКАТОРИ ВВІЧЛИВОСТІ

Проаналізовано вживання часток як індикаторів ввічливості, досліджено їх емоційне забарвлення і вплив на загальний зміст висловлювання.

Ключові слова: частка, емоційно-оцінне маркування мовної ситуації, емоційне забарвлення, маркер ввічливості.

Проанализировано употребление частиц как индикаторов вежливости, исследованы их эмоциональная маркированность и влияние на общее содержание высказывания.

Ключевые слова: частица, эмоционально-оценочная маркированность языковой ситуации, маркер вежливости.

This article dwells upon the use of particles as politeness markers, and their emotional coloring and effect on general sense of the expression.

Key words: particle, emotional and evaluative marking of language situation, emotional coloring, politeness marker.

Характерною особливістю розмовної мови є її емоційність. Обмінюючись репліками, співрозмовники не тільки намагаються донести інформацію один до одного, а й передати свої почуття та настрої, проявити свою культуру спілкування. Для вираження емоційності та ввічливості висловлювань слугують, окрім інтонації, жестів і міміки, також лексичні засоби, зокрема частки. Серед німецьких часток модальні насамперед вказують на дію, точку зору мовця або на можливу точку зору слухача, тобто виконують функцію іллокутивних „індикаторів”. Вони допомагають більш чітко висловити думку мовця про зміст сказаного, про його погляди, наміри, про оцінку тієї чи іншої ситуації або вказують на те, що очікується від слухача, тобто можуть запрограмувати очікувану відповідь. В усному мовленні вони є обов’язковою умовою живої, а не „дерев’яної” мови [9, с. 13]. У письмовій мові частки виступають єдиним однозначним показником, що сигналізує про наявність у реченні суб’єктивно-модального або емоційно-оцінювального значення. Тому саме модальні частки стали об’єктом нашого дослідження.

Слід зазначити, що зараз у германістиці спостерігається надзвичайно бурхливий розвиток вчення про частки – так званої партикології. При цьому різні автори трактують цю частину мови по-своєму. Так, автори граматики Duden відносять до часток усі морфологічно незмінні слова, навіть вигуки [7, с. 344]. Таке широке розуміння ґрунтується на морфологічних критеріях класифікації частин мови, при цьому поза увагою залишаються семантичні та синтаксичні критерії частиномовного поділу слів.

Х. Вайдт, Г. Хельбіг, Й. Буша розрізняють частки і модальні слова. Вони називають модальні частки „відтінковими частками” (Abtönungspartikeln), щоб не плутати їх із модальними словами, такими як *sicher*, *gewiss*, *wahrscheinlich*, *vielleicht*. Вказані автори дають таку класифікацію часток, що стала вже класичною: „Відтінкові частки“ – ненаголошені слова. Вони не можуть стояти на першому місці в реченні. Вони можуть виконувати декілька функцій і належати до кількох класів службових слів. Вони не можуть бути повною, закінченою за змістом відповіддю на питання. Вони співвідносяться з усім реченням. Вони відображають ставлення мовця до висловлювання” [15, с. 68].

Для авторів IDS-граматики [10], названої ними граматикою „тексту і дискурсу” (die Grammatik von Text und Diskurs), відмінність між модальними словами та модальними частками не релевантна, для них важливі семантико-синтаксичні параметри цих слів. Тому вони розрізняють модальні частки (*vielleicht*, *bedauerlicherweise* тощо), які маркують рівень оцінки та обмеження дії денотата (аж до його заперечення за допомогою частки *keineswegs*), та відтінки частки (*aber*, *denn* тощо), які „допомагають підключити мінімальну комунікативну одиницю до загального потоку мовленнєвої діяльності, оперуючи очікуваннями та намірами мовця і адресата” [10, с. 59].

Необхідно вказати на той факт, що у більшості часток є омоніми серед сполучників і модальних слів. Це зумовлено історією виникнення часток. Як відомо, в індоєвропейській прамові часток не було. Перші слова – це іменники, прикметники, дієслова, з яких виростили службові слова. У процесі розвитку ці слова зазнали значних десемантизацій. Часто практично неможливо вловити семантичний зв'язок між часткою і словом, від якого вона була утворена [1, с. 10]. Наприклад, *eigentlich* означало раніше *vor Augen haben*, що дослівно перекладається як „мати щось перед очима”. *Nur* і

вираз *nicht wahr* – однокорінні, оскільки являють собою трансформацію кон'юнктива від дієслова „бути”, яка існувала у формі „*niwari*”. Як модальні частки ці слова функціонують уже у середньовіснійнімецькій мові. Цікаво відзначити безперервність появи нових слів із підсилювальною функцією і відмирання старих [1, с. 12].

Ще один факт, релевантний для нашого дослідження, – це багатозначність часток. Наприклад, частка *ja* вживається не тільки як відповідь репліка, але й як емоційно-оцінне маркування мовної ситуації. Часто в одному реченні з'являється кілька часток, тобто вони можуть комбінуватися одна з одною: *Nun sagen Sie doch mal eben ..., Sie haben ja doch wohl auch ..., Was ist denn eigentlich passiert? Kannst du mir mal eben helfen? Das ist ja denn doch wohl ein bisschen zu viel! Aber wieso denn nun bloss eigentlich nicht? Begeben doch nun nicht auch noch Sie sich in Gefahr* [10, с. 1726]. Відсутність часток не змінює референтного змісту контексту, але впливає на модальне забарвлення висловлювання. Речення з модальними частками характеризуються особливо високим рівнем прагматичної спрямованості, тобто бажанням адресанта вплинути на дії адресата (того, хто говорить чи пише, на слухача/читача).

Мета нашого дослідження – проаналізувати й охарактеризувати вживання часток як індикаторів ввічливості, виявити етику спілкування за допомогою модальних часток та дослідити їх емоційне забарвлення. Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка ситуацій, в яких використовуються частки, з творів сучасних німецькомовних письменників (див. [4; 11]), а також прикладів з підручників німецької мови для іноземців (див. [5; 13; 14]). Використання даних німецькомовних підручників зумовлено тим, що автори намагалися наводити типові вживання часток у певних ситуаціях і повний список німецьких часток, а також пояснювати деякі специфічні особливості вживання певних часток, які носій іншої мови не завжди міг правильно інтерпретувати. Загальна кількість досліджуваних ситуацій становить 800 фразових єдностей.

Найбільш вживаною часткою ввічливості у нашій вибірці є частка *bitte* (447 випадків уживання). Це стандартизована експліцитна частка ввічливості. Вона може стояти на початку, в середині або після інших часток, наявних у певному реченні, на початку чи в кінці речення, як-от:

Leih mir bitte einen Schirm! [6, с. 260];

Parken Sie bitte Ihr Auto auf dem Parkplatz (Hotelordnung);

Bitte stellen Sie die Bücher wieder an ihren richtigen Plätze zurück. Seien Sie dabei aufmerksam und genau (Bibliotheksinformation) [6, с. 249].

Фраза „будь ласка” в українській мові завжди відокремлюється комою. У німецькій мові *bitte* зазвичай комами не виділяється, за винятком декількох випадків вживання. Так, граматика IDS наводить такий приклад виділення *bitte*: *Kannst du, bitte, Schnaps besorgen, Karl?* Автор написаного сам визначає, чи тут *bitte* є вступним словом, чи синтаксичною інтеграцією [10, с. 291].

Із цього приводу словник Duden пише, що комою *bitte* виділяється в наголошеному положенні, однак найчастіше *bitte* вживається виключно як просте позначення ввічливості і тоді не виділяється комами: „Найчастіше *bitte* вживається як форма ввічливості і в цьому випадку не виділяється комами, стоячи на початку або в середині речення” [7, с. 138]. Тобто питання про інтерпунктуацію, пов’язане з часткою *bitte*, в німецькій мові остаточно ще не вирішене. У наведених прикладах ми залишили ту пунктуацію, яка була в джерелах.

Реплікою „*Können Sie das bitte ändern?*” мовець непрямо висловлює своє невдоволення. Але він не має на меті показати свій емоційний стан. Часто така фраза вживається стосовно продавця, виконавця замовлення і т.п. [2, с. 49]. „Індикатором” ввічливості в німецькій мові у даному випадку виступає слово *bitte*, а в українській мові цей відтінок можна передати пасивною конструкцією з часткою „чи”: *Чи можна це переробити?*

Німецьке слово *bitte* може виступати в різних функціях. Наприклад, у питаннях типу „*Bitte, wie komme ich zum Bahnhof?*” („Вибачте, ви не підкажете, як пройти до вокзалу?”) слово *bitte* є формою привертання уваги, формою звертання до незнайомої людини, початку розмови з незнайомцем на вулиці. Ця ситуація добре обіграна П. Бікселем в його оповіданні „Винахідник” („*Der Erfinder*”): „... *Weil der Erfinder lange nicht mehr mit Leuten gesprochen hatte, wusste er auch nicht mehr, wie man ein Gespräch beginnt. Er wusste nicht, dass man als erstes sagt: „Bitte, können Sie mir sagen, wie spät es ist” oder dass man sagt: „Schlechtes Wetter heute”. Er dachte gar nicht daran, dass es unmöglich ist, einfach zu sagen: „Sie, ich habe eine Erfindung gemacht ...”* („Оскільки винахідник давно не розмовляв з людьми, то він зовсім забув, як прийнято заводити бесіду з перехожими. Він не знав, що для початку можна

поцікавитися у ввічливій формі, котра година: „Вибачте, Ви не підкажете, котра година?” Або завести розмову про погоду, типу: „Жахлива сьогодні погода”. Він зовсім не думав про те, що неможливо просто сказати: „Гей ви, я зробив відкриття! ...”) [4, с. 33].

Часткою *bitte* починається, зазвичай, питання „Що ви бажаєте?”, яке задають Вам у кафе, ресторані тощо: „*Bitte, was möchten Sie?*”

Функціональний потенціал слова *bitte* настільки великий, що, вжите окремо у вигляді речення, воно може передавати найрізноманітніші поняття. Наприклад, фразу „*Bitte, – sagte sie und wies auf den Stuhl*” [5, с. 93] – можна інтерпретувати як „Будь ласка, сідайте”. У ситуації, коли гучна музика діє людині на нерви, однією часткою *bitte* можна дати зрозуміти, що непогано було б вимкнути магнітофон або зменшити гучність.

Часткою *bitte* комунікант показує свою увагу до співрозмовника і підтримує мовця в намірі продовження діалогу: „*Ist der Platz neben euch noch frei? – Bitte*” [13, с. 78].

При встановленні контакту під час телефонної розмови початковою реплікою на телефонний дзвінок, що вживається в неофіційному спілкуванні, поряд з „*Hallo!*” можуть бути також „*Bitte!*” або „*Ja, bitte!*” („Так!”, „Я слухаю!”) [2, с. 176].

Якщо при знайомстві людина не розчула прізвища або імені, слід перепитати німця у ввічливій формі: „*Wie bitte?*” („Перепрошую?”). Іноді можна почути скорочений варіант цієї форми ввічливості, тобто просто слово *bitte*: „*Ich wohne in München. – Bitte, wo wohnen Sie?*” [13, с. 67]. І в даному випадку *bitte* є часткою з ряду вигуків зворотного зв'язку, куди граматики Duden відносить ще й „*Ja?*”, „*Hm?*”, „*Wie?*”, „*Was?*”. Безумовно, „*bitte?*” – найбільш ввічливий.

Носії української мови найчастіше перепитують так: „Що?”, „Га?”, що звучить не так грубо і неввічливо, як, перепитуючи німця, сказати „*Was?*”. Письменники, вживаючи „*Was?*” на письмі, іноді графічно показують ту інтонацію, з якою традиційно вимовляється це слово: „*Wa-a-as!?*” і обов'язково зі знаком оклику або знаками оклику та питання разом. Українським аналогом німецького „*bitte*”, „*Wie bitte?*” є фраза „Вибачте, що Ви сказали?”. Можна й уточнити: „Вибачте, я не зрозумів останнє слово” або повторити речення в такий спосіб, щоб залишилася тільки незрозуміла частина, як-от: „Я не можу знайти свій ...” – говорить хтось і зустрічне запитання: „Ви не можете щось знайти?” Тоді мовцю не доводиться повто-

рювати все речення, а тільки одне незрозуміле слово [3, с. 112]. Ці приклади наочно демонструють більший семантичний обсяг німецького *bitte*, ніж українського *будь ласка*.

Маркерами ввічливості можуть бути й інші частки. Наприклад, частка *vielleicht* привносить у прохання додатковий відтінок невпевненості з боку мовця в правомірності своїх претензій, що створює певну дистанцію між співрозмовниками, внаслідок чого з'являється відчуття ввічливості висловленого прохання: *Dürfte ich vielleicht noch ein Stückchen Torte haben?*

Окрім того, модальна частка *vielleicht* надає емоційній оцінці, що міститься в реченні, особливу експресивність і zarazом характеризує висловлювання як просторіччя або фамільярність: „*Darf ich ihn vielleicht doch rauslassen?*“, *hatte ich Papa gefragt. Er tut mir so Leid* [11, с. 64].

Частка *wohl* ввічливо сигналізує про намір мовця зробити якусь дію не прямолінійно, а ніби запитавши дозволу оточуючих, тобто знову з'являється відчуття ввічливості висловлювання: *Dürfte ich wohl jetzt gehen?*

Wohl може передавати й ввічливу іронію: *Könnt ihr mir wohl sagen, wieso die ganze Schokolade verschwunden ist?* [12, с. 291].

Частки *bloß* і *nur* характерні для директивних мовних актів та використовуються для пом'якшення прохання чи наказу. Як відомо, вони є неповними синонімами. У граматиці IDS порівнюються речення: *Sei bloß vorsichtig! Lass bloß die Finger davon! Gib bloß her! Lass bloß stehen! Lassen Sie ihn nur weiterreden! Gib nur her! Lass nur stehen!* [10, с. 1218]. Ці приклади наочно показують, як залежно від використання *bloß* або *nur* змінюється комунікативна установка висловлювання. *Bloß* з'являється тільки там, де наказ/прохання поширюється на слухача, про якого мовець думає, що той не виконає бажаної дії без наказу/прохання. На противагу цьому, частка *nur* маркує наказ/прохання як дозвіл, тобто мовець керується тим, що слухач схильний до виконання бажаної дії і лише чекає дозволу або схвалення. Таким чином, обидві частки уточнюють відтінок ввічливості прохання, але *nur* робить це сильніше. І саме цей факт пояснює, чому вживання в подібних ситуаціях частки *bloß* посилює, а вживання частки *nur* послаблює наказ/прохання.

Х. Вайдт і Е. Хенчел приписують часткам *mal* і *nur* функції, які, на нашу думку, впливають на ввічливо сформульовані вирази,

а саме: частка *mal* показує, що прохання є разовим і обмеженим в часі, таке прохання можна розглядати як дружнє, при цьому з'являється відтінок ввічливості. Про це пише також граматика німецької мови IDS [10, с. 1219] і наводить такі приклади:

Würdest du mir bitte mal dein Wörterbuch leihen?
Komm mal vorbei! замість *Komm vorbei!*
Ich brauche mal bitte eine Schere.

Питальні речення з модальною часткою *mal* відрізняються особливою прагматичною спрямованістю: вони містять прохання. Вживаючи частку *mal* і виражаючи своє прохання у формі питання, автор сказаного намагається зробити своє звернення якомога ввічливішим, делікатнішим, ненав'язливим. Він запитує, чи в змозі його співрозмовник виконати його прохання:

Leihst du mir mal dein Auto? замість *Leihst du mir dein Auto?*
Würdest du mal die Türen öffnen?
Hätten Sie bitte mal Feuer? [6, с. 259].

Граматика Duden і навчальна граматика „Knapp und klar” прирівнюють у досягненні ефекту ввічливості частку *mal* до частки *bitte* [8, с. 20].

Частка *doch* серед своїх численних значень має і таке – дружнє нагадування про щось відоме, про щось, що вже обговорювалося попередньо:

Komm mal heute abend vorbei; du weißt doch, wir haben eine kleine Party [12, с. 285].

Herr Nachbar, haben Sie mal ein bisschen Zeit? Wir wollten uns doch schon lange mal darüber unterhalten, ob wir den Gartenzaun reparieren [12, с. 285].

Загальний зміст наведених вище прикладів з *doch* полягає в тому, що автор звертання прагне нагадати співрозмовнику про деякі обставини, про які той і сам знає, і повинен був би пам'ятати, але не робить цього: „*Sie ist doch schuld, dass du so rumhängst*”, sagte ich. „*Was war denn mit ihr? Erzähl doch mal endlich!*” [11, с. 192].

У підручнику Tangram, Kursbuch 1 також написано: „Слова *doch* і *mal* роблять раду або прохання дружніми та ввічливими” [14, с. 54].

Речення з модальною часткою *denn* завжди емоційно забарвлені. Частка *denn* підкреслює, що висловлювання не є сухим, діловим, офіційним. Використання цієї частки свідчить про те, що співрозмовник стежить за розмовою зацікавлено та з підвищеною увагою, що він реагує на слова свого співбесідника не байдуже, а відчуває та виявляє відповідні емоції, які розкриває лексична структура речення та більш ширший контекст: „*Keine ganz schlechte Idee! Wie willst du dich denn schön machen?*”, *fragte Max* [11, с. 154].

Модальна частка *schon* передає впевненість автора висловлювання в змісті сказаного. Особливо часто зустрічаються висловлювання, де виражається впевненість стосовно подій, що протікають зараз, в момент мовлення, або відбувалися раніше. Типовим для цієї частки є вживання в коротких репліках-відповідях, коли мовець проявляє свою повну згоду зі співрозмовником, відсутність протиріч в їх поглядах, особливо в тих випадках, коли потрібно розвіяти якісь сумніви: *Papa öffnete uns die Flurtür und fragte: „Ist das Konzert denn schon aus?”* – „*Für uns schon*”, *sagte ich und wollte eigentlich mit Herrn Bello in mein Zimmer gehen* [11, с. 118].

Ведучи мову про репліки-відповіді, не можна не згадати про досить поширені в розмовній мові сталі вирази *schon gut* „добре; нічого”. Цей мовленнєвий зворот мовець вживає, щоб заспокоїти співрозмовника, який в тій чи іншій формі вибачається перед ним із метою покласти кінець неприємній для співрозмовника (або для обох комунікантів) розмові, щоб показати співрозмовнику, що він розуміє (і приймає) його пояснення, та в інших схожих ситуаціях: „*Er ist offensichtlich stubenrein. Das ist schon mal sehr gut. Besser, du bindest ihn an, wenn du mit ihm ins Freie gehst...*” [11, с. 57].

Отже, на основі опрацьованого нами матеріалу можна зробити висновок про певну градацію при вираженні категорії ввічливості за допомогою часток. Модальні частки беруть активну участь у формуванні ввічливого спілкування, роблячи при цьому яскраві акценти на окремих словах чи фразах. Залежно від типу речення реалізується той чи інший лексико-семантичний варіант модальної частки. Частки наділені лексичним значенням і стилістичним забарвленням, і при вживанні в реченні надають йому яскраво вираженої емоційності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бузоева М. Д. Формирование частиц как части речи (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук / М. Д. Бузоева. – М. : МГУ, 1996. – 22 с.
2. Городникова М. Д. Немецко-русский словарь речевого общения / Городникова М. Д., Добровольський Д. О. – М. : Рус. язык, 2000. – 340 с.
3. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / Коваль А. П. – К. : Вища шк., 1977. – 295 с.
4. Bichsel P. Der Erfinder / Bichsel P. – Darmstadt/Neuwied : Luchterhand, 1996. – 182 S.
5. Blick 2 : Lehrbuch Mittelstufe Deutsch für Jugendliche und junge Erwachsene. – Ismaning : Hueber Verlag, 1997. – 144 S.
6. Buscha J. Grammatik in Feldern, Ein Lehr- und Übungsbuch für Fortgeschrittene / Buscha J., Freudenberg-Findeisen R., Forstreuter E., Koch H., Kuntzsch L. – Ismaning : Hueber Verlag, 2002. – 336 с.
7. Duden 9. Richtiges und gutes Deutsch. – Mannheim : Dudenverlag, 1985. – 803 S.
8. Fandrych Ch. Klip und klar : Übungsgrammatik Grundstufe Deutsch / Fandrych Ch., Tallowitz U. – Stuttgart : Ernst Klett International, 2000. – 248 с.
9. Heibig G. Lexikon deutscher Partikeln / Heibig G. – Leipzig : Enzyklopädie, 1980. – 258 S.
10. IDS-Grammatik. Schriften des Instituts für deutsche Sprache. – Bd. 1-3. – HRGS von Zifonun G., Hoffman L., Stecker B. – Berlin/New York : Walter de Gruyter, 1997. – 2570 S.
11. Maar P. Herr Bello und das blaue Wunder / Maar P. – Hamburg : Verlag Friedrich Oetinger, 2007. – 224 с.
12. Rug W. Grammatik mit Sinn und Verstand / Rug W., Tomaszewski A. – München : Klett Edition Verlag, 1997. – 321 S.
13. Sprachkurs Deutsch. Unterrichtswerk für Erwachsene. – Braunschweig : Diesterweg Verlag, 1991. – 240 S.
14. Dallapiazza R.-M. Tangram aktuell 1. Deutsch als Fremdsprache. Kursbuch und Arbeitsbuch, Lektion 1-4 / Dallapiazza R.-M., von Jan E., Schönherr T. – Rowolt : Taschenbuch, 1998. – 152 S.
15. Weydt H. Abtönungspartikeln. Die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen / Weydt H. – Bad Homburg/Berlin/Zürich : Verlag Gehlen, 1969. – 134 S.